УДК: 323.32

Грицанюк В. В.

кандидат політичних наук

Львівський університет бізнесу та права

Соціальна стратифікація як показник економічного благополуччя та політичної зрілості суспільства.

Розглянуто суть поняття соціальна та політична стратифікація. Проведено аналіз різних точок зору та різних підходів до визначення цих понять. Сформульовано головні тези основних парадигм дослідження соціальної та політичної стратифікації та визначено їх вплив на різні соціальні інститути, зокрема на економіку.

Ключові слова: соціальна нерівність, соціальна стратифікація, політична стратифікація, критерії стратифікації, страта, клас, репутація.

The essence of concept social stratification and political stratification are considered. The analysis of the different point of view and different approaches to definition of social stratification and political stratification are lead. The main theses of the basic paradigms of research of social and political stratification are formulated.

Keywords: social roughness, social stratification, political stratification, criteria of stratification, a class, reputation.

Рассмотрена суть понятия социальная и политическая стратификация. Проведен анализ различных точек зрения и разных подходов к определению этих понятий. Сформулированы главные тезисы основных парадигм исследования социальной

и политической стратификации и определено их влияние на различные социальные институты, в частности на экономику.

Ключевые слова: социальное неравенство, социальная стратификация, политическая стратификация, критерии стратификации, класс, репутация.

Вступ. Демократичне суспільство з розвиненою економікою передбачає певну соціальну структуру. Люди об'єднуються в спільноти, громади, групи і відіграють роль опосередкованих суб'єктів у світі економіки та політики. Для аналізу соціальної структури і соціальних процесів використовують теорії соціальної стратифікації. Соціальна стратифікація формується і змінюється під впливом технологічного й економічного розвитку і, у свою чергу, обумовлює політичну диференціацію населення. Соціальна структура і політична структура суспільства взаємозалежні і взаємно детерміновані. Характер соціальної структури та інтереси соціальних груп відображаються в політичній системі, а функціонування політичної системи впливає на розвиток соціальної структури, задовольняючи, підтримуючи, гальмуючи або навіть ігноруючи інтереси тих чи інших соціальних верств, що в свою чергу має визначальний вплив на економіку країни. Тому дуже важливо дослідити вплив соціальної стратифікації на життя суспільства.

Аналіз останніх досліджень. У вітчизняній політологічній науці вивчення проблем соціальної стратифікації представлені працями С. Бродської, Є. Головахи, Ю. Зайцева, Н. Коваліско, Т. Ковальчука, А. Колодій, Е. Лібанової, В. Паніотто, В. Попової, В. Савчука, Г. Світи, Т. Тресвятської.

Постановка завдання. Ціллю статті є узагальнити та систематизувати теоретико-методологічні підходи щодо вивчення соціальної та політичної стратифікації суспільства. Показати визначальний вплив соціальної стратифікації на політику та економіку.

Результати досліджень. Соціальна стратифікація – це процес, який безперервно триває у суспільстві, і водночас результат цього процесу. Вона не лише метод виявлення верств даного суспільства, але й "портрет" цього суспільства. Простратифікувавши все населення країни за тими чи іншими критеріями, можна виділити страти (верстви), з яких це населення складається. Тому стратифікація – риса будь-якого суспільства. Вона наявна в усіх державах, оскільки що ті чи інші верстви наявні в будь-якому суспільстві, у будь-якій країні. Кожна соціальна верства має свій перелік схем сприйняття, осмислення й оцінки явищ політичного життя. У кожної верстви є не тільки особливі інтереси, але й свій спосіб їх реалізації, свій стиль політичного життя. Характер

стратифікації населення обумовлює стан і тенденції політичного життя окремих країн. У розвинених країнах конфігурація соціальної структури має "ромбоподібний" характер і забезпечує демократизм і політичну стабільність системи, тоді як в Україні та інших країнах, що розвиваються, – "пірамідальний", який провокує авторитарні тенденції в політиці та "тіньові" форми політичного впливу олігархічних угруповань еліти.

У доіндустріальних суспільствах нерівність і стратифікація вважалися значною мірою чимось природним. Такі уявлення були пов'язані з космологічним або теоцентричним світоглядом, а справедливість матеріальної та соціальної нерівності розглядалася як похідна природного або надприродного порядку [4]. Нерівність як природне явище у своїх працях розглядали Гомер, Платон, Аристотель.

Починаючи з XVII – XVIII століть розвивається ідея природної рівності. Це означає, що ієрархія суспільства здобуває статус проблеми. Якщо люди рівні від природи, значить, соціальні нерівності не можуть бути природними, а отже, вони є предметом змін. Тим самим, може бути й можливість усунення цих нерівностей. Дана логіка міркувань привела до створення й прийняття у Франції "Декларації прав людини й громадянина" (1789 р.) із ключовою ідеєю про те, що всі люди народжуються й залишаються вільними й рівними в правах. Соціальні розходження можуть бути заснованими тільки на загальній вигоді. Дійсно, якщо кожний індивід має природне право, чому ж деякі індивіди домінують над іншими, звідки виникають соціальні нерівності? Дане питання стало центральним у соціально-філософській думці. Залежно від того, як вчені відповідають на запитання про сутність і причини нерівності, можна виділити різні парадигми дослідження даного феномену.

Американські вчені Т. Парсонс, У. Мур, К. Девіс розглядали нерівність як необхідний і принципово важливий елемент організації суспільного життя. Свої теорії вони розробили на основі концепції Е. Дюркгейма. Вони представляють функціоналістський напрям пояснення стратифікаційної системи суспільства, яка визначається об'єктивною потребою будь-якого розвиненого суспільства. З одного боку, вона обумовлена поділом праці й соціальною диференціацією різних соціальних верств і груп, а з іншого – є результатом дії пануючої в суспільстві системи цінностей і культурних стандартів, що визначають важливість тієї чи іншої діяльності й узаконюють складну соціальну нерівність, яка виникає в результаті нерівномірного розподілу нагород і заохочень. Функціоналісти наголошують передусім на значенні соціальної стратифікації для соціальної інтеграції суспільства. Концепції соціальної інтеграції вони розглядають як стан зв'язаності окремих диференційованих частин у ціле й процес, який веде до такого стану. Поняття соціальної інтеграції передбачає наявність впорядкованих безконфліктних відносин між соціальними діячами (індивідами, організаціями, державами). "Інструментальна" роль соціальної

стратифікації полягає у забезпеченні адекватного сприйняття та виконанні соціальних ролей за допомогою системи заохочення, яка є стимулом для різних типів діяльності.

У теорії соціальної дії Т. Парсонс розробив універсальні критерії соціальної стратифікації:

- по-перше, "якість", тобто приписування індивідові певної характеристики, позиції (відповідальність, компетентність);
- по-друге, "виконання", тобто оцінка діяльності індивіда в порівнянні з діяльністю інших людей;
- по-третє, "володіння" матеріальними цінностями, талантом, майстерністю, культурними ресурсами.

Оцінка трьох універсальних об'єктів рангування здійснюється відповідно до пануючого у суспільстві ціннісного зразка.

К.Девіс та У. Мур у статті "Деякі принципи стратифікації" (1945) ініціювали тривалу дискусію щодо причин нерівності та її наслідків для суспільства. Американські вчені визнають позаісторичність й функціональну обумовленість стратифікації. Вона необхідна для нормального існування суспільства. Вчені обґрунтували, що нерівні соціальні й економічні винагороди є результатом "несвідомого" розвитку суспільства, за допомогою них суспільство постачає талановитих індивідів мотивацією для соціально значимих дій і гарантує для себе ефективне виконання важливих соціальних ролей. Таким чином, найбільші винагороди йдуть до тих позицій, які вимагають найбільшої підготовленості і є ключовими для функціонування соціальної системи.

К. Девіс стисло визначив зміст теорії стратифікації таким чином: «Кожне суспільство стикається з необхідністю розподіляти індивідів згідно з позиціями у соціальній структурі та спонукати їх виконувати обов'язки, що відповідають тим позиціям. Воно повинно, таким чином, вирішити проблему мотивації так, або, по-перше, викликати у відповідних індивідів бажання заповнювати визначені позиції, і, по-друге, спонукати індивідів належним чином виконувати обов'язки, притаманні даній позиції». [3].

Р. Дарендорф розвиває теорії функціоналістів. Він грунтується на двох фундаментальних ідеях: ідеї Т. Парсонса про необхідність диференційованого соціального порядку соціальної системи в наслідок еволюції та ідею Е. Дюркгейма про те, що кожне суспільство є "моральною спільнотою". Із цього синтезу виникає ідея соціального контролю як інституту примусових соціальних норм, підтриманих відповідними санкціями. Заснована на даній ідеї логіка, приводить Р. Дарендорфа до висновку про те, що нерівність походить із існуючих у людському суспільстві норм поведінки, що закріплені санкціями. Таким чином, норми закону й моралі є необхідною й достатньою умовою існування соціальної нерівності. Р. Дарендорф відзначає, що ця теза однаково справедлива й для суспільств, у яких рівність затверджена як конституційний

принцип. Тобто, щойно поведінка людей починає вимірятися в термінах норм, як зразу виникає ієрархічний порядок соціальних статусів, нерівностей і класів. Отже, вплив даного фактора залежить, передусім , від відповіді на питання: звідки беруться норми, що регулюють соціальний порядок, і за яких умов ці норми змінюються в конкретних суспільствах. На відміну від попередників Р. Дарендорф доходить висновоку, що нерівності виникають із конкретних рис людського суспільства, які пов'язані з диференціацією соціальних позицій, поділом праці. Диференціація, що розвивається, і впорядкування соціальних позицій, їх стратифікація за шкалою престижу й доходу є результатом виключно санкціонування соціальної поведінки в термінах нормативних очікувань. А значить, на думку автора, влада й владні структури логічно передують структурам соціальної стратифікації [4].

Прихильники теорії конфлікту не поділяли погляду, що нерівність – це природний спосіб забезпечити виживання суспільства. Вони не тільки критикують прихильників теорії функціоналізму, але й стверджують, що функціоналізм – це не більш як спроба виправдати певний статус. Поділ суспільства на економічні класи стає неминучим наслідком розвитку виробництва, а власність розглядають як констатуючу характеристику багатьох сучасних нерівностей. К.Маркс поряд із власністю побачив також і інший фактор нерівності, а саме поділ праці. Власність, згідно теорії К. Маркса, формує найбільш сильний соціальний розкол у суспільстві. К. Маркс виділяє три основних, внутрішньо неоднорідних класи капіталістичного суспільства: найманих робітників (чия власність – тільки робоча сила, а дохід –заробітна плата), капіталістів як власників капіталу (дохід у формі прибутку) і земельних власників (чий дохід визначається земельною рентою) Проте він визнає, що реальні класові системи набагато складніші, аніж зображує ця модель. Крім цих основних класів, існують ще інші, які К. Маркс називає перехідними класами. [2].

Однією з поширених у Європі схем структури суспільства є концепція М. Вебера, який в ряді своїх праць, а головне у роботі “Господарство і суспільство” запропонував своє бачення суспільства. Класова концепція М. Вебера цілком може бути розглянута як продовження теорії К. Маркса, але на іншому рівні узагальнення, у якому вже істотну роль відіграватимуть індивідуальні відмінності. Основою поділу суспільства, вважав він, є диференціація його на три системи: систему, що опирається на ієрархію економічну, систему, що опирається на ієрархію участі в реалізації влади, і систему, що опирається на ієрархію суспільного престижу. Великі групи людей, які мають однакову економічну базу, М. Вебер називав класами, проте в суспільстві головним елементом його структури є станові групи, що різняться за рівнем престижу або ж його відсутністю в суспільстві. Найважливішою характеристикою станового рівня, за Вебером, є осягнення тією чи іншою групою певного стилю життя. Класи, в його розумінні, це елементи економічної

системи суспільства, а стани – елементи суспільної системи. Три основних компоненти нерівності – багатство, соціальний престиж, влада він вважав взаємозалежними, проте в істотних відношеннях незалежними. Предметом його аналізу стають соціальні утворення, що мають економічні розходження відповідно до їх ринкових позицій, тобто, в розгляд класових відносин вводиться елемент конкурентності. Підставами ринкової позиції, за М. Вебером, є не лише капітал, контроль над засобами виробництва (або його відсутність), але й кваліфікація та професійна освіта. Високі ринкові позиції можуть займати ті, хто має рідкісну та цінну на ринку кваліфікацію, і як наслідок – високі заробітки. Дані економічні розходження породжують нерівності в життєвих шансах як можливостях мати частину економічного й культурного капіталу, який надається суспільством. Життєві шанси, визначаються різними ринковими позиціями, оцінюються людьми, стають підставою їхнього соціального стану [1].

Статус у теорії М. Вебера залежить від соціальної репутації або престижу, що його здобуває та чи інша група, відрізняючись цим від інших подібних соціальних груп. Статус характеризує об'єктивні можливості людини домогтися життєвого успіху. Специфічний стиль життя очікують від всіх тих, хто прагне належати до певного статусу. Що більше привілейований соціальний статус, вважав М. Вебер, то більше виражена є специфіка стилю життя. Відкриття М. Вебером феномену стилізації життя як важливого фактора зміцнення статусу, класової позиції відіграло важливу роль у вивченні культурних підстав стратифікаційних нерівностей, дало змогу глибше показати специфіку класів та їх внутрішнє сегментування [4]. У сучасних суспільствах, зазначає М. Вебер, формування партій є важливим аспектом влади і може вплинути на стратифікацію незалежно від класу й статусу. Йдеться про здатність людини чи групи втілювати в життя плани, вживати заходів або проводити певну політику навіть всупереч вимогам з боку інших людей або груп [5]. Згідно з Вебером, людина, завдяки величезному багатству й високому престижу або ж сполученню цих двох факторів, може досягти вершин влади, але володіння багатством або престижем саме по собі не ідентичне володінню владою.

Праці Вебера про стратифікацію мають велике значення, оскільки показують, й інші виміри стратифікації, а не тільки класовий поділ. Більшість соціологів дотримуються думки, що схема Вебера дає гнучкішу й витонченішу основу для аналізу стратифікації, аніж теорія пропонована К. Марксом.

Унікальну теорію стратифікації запропоновав В. Ллойд Ворнер. В 30–40-х роках В. Ворнер провів детальне дослідження класової системи в спільноті, яку назвав “містом Янки”. Аналіз цієї системи здійснюється на основі відгуків членів спільноти один про одного. Таким чином, люди самі визначали класову приналежність тих чи інших жителів. Це так звана теорія репутації, оскільки В. Ворнер визначав класову приналежність людей на основі оцінки їхнього статусу іншими членами спільноти, тобто їхньої репутації.

В. Ворнер виявив шість різних класів в “місті Янки”. (1) Вищий клас включав багатих людей. Головним у ньому було “знатне” походження. (2) Нижчий вищий клас, сюди також входили заможні люди які однак не були вихідцями з аристократичних родин. (3) Вищий прошарок середнього класу складався з високоосвічених людей інтелектуальної праці й ділових людей з високими доходами – лікарів, юристів, власників капіталу. (4) Нижчий середній клас, його представляли головним чином канцелярські працівники й інші “білі комірці” (секретарі, банківські касири, діловоди). (5) Вищий прошарок нижчого класу становили “сині комірці” - заводські робітники та інші працівники фізичної праці. (6) Нижчий прошарок нижчого класу включав найбідніших та найбільш знедолених членів суспільства [5].

Ідея багатовимірної стратифікації набуває розвитку у працях П. Сорокіна. Соціальна стратифікація, на думку П. Сорокіна, – це диференціація якоїсь сукупності людей на класи в ієрархічному ранзі. Вона знаходить своє вираження в існуванні вищих і нижчих прошарків. Її основна сутність – у нерівномірному розподілі прав і привілеїв, відповідальності й обов'язку, наявності або ж відсутності соціальних цінностей, влади й впливу серед членів того чи іншого співтовариства. Конкретні форми соціальної стратифікації досить різноманітні. Якщо економічний статус членів якогось суспільства неоднаковий, якщо серед них є як заможні, так і незаможні, то таке суспільство характеризується наявністю економічного розшарування незалежно від того, чи організоване воно на комуністичних або капіталістичних принципах, чи визначене конституційно як “суспільство рівних”, чи ні. Жодні етикетки, вивіски, усні висловлення не в змозі змінити або затушувати реальність факту економічної нерівності, що виражається в розходженні доходів, рівня життя, в існуванні багатих і бідних верств населення. Якщо члени певного суспільства, розділені на різні групи за родом їхньої діяльності, заняттям, а окремі професії при цьому вважаються престижнішими порівняно з іншими, і якщо члени тієї чи іншої професійної групи діляться на керівників різного рангу й на підлеглих, то така група професійно диференційована незалежно від того, чи обираються начальників чи призначають, чи дістаються їм керівні посади як спадок або ж завдяки їхнім особистим якостям. Отже, автор виділяє три основні форми стратифікації і, відповідно, три види критеріїв: економічні, політичні, професійні. Всі вони пов'язані між собою. Люди, приналежні до вищих верств, у якомусь одному відношенні, як правило, приналежні до тих самих верств і за іншими параметрами. Представники вищих економічних верств належать водночас й до вищих політичних верств. Отже, складність і розмаїття сучасних соціальних утворень дійсно потребують використання різних критеріїв стратифікації при визначенні ієрархічної структури [6]. П. Сорокін робить висновок, що політична стратифікація змінюється в часі й просторі без будь-якої універсальної тенденції. Однак є постійні, стійкі параметри політичної

структури, які залежать від різнорідності соціального складу населення й „розмірів політичного організму” окремих країн. У цілому ж П. Сорокін верифікує свою гіпотезу про загальний характер політичної стратифікованості будь-якого сучасного суспільства, вказуючи на дію соціологічних закономірностей диференціації й вирівнювання в політичному житті. «Якщо в межах будь-якої групи існують ієрархічно різні ранги в розумінні авторитетів і престижу, звань і почестей, якщо існують керуючі та керовані, – наголошує автор, – тоді незалежно від термінів (монархи, бюрократи, господарі, начальники) це означає, що така група політично диференційована, хай там що вона проголошує у своїй конституції й декларації» [6].

Формулювання проблеми політичної стратифікації можна знайти також і в роботах А. Строніна. Він будує цікаві моделі політичної стратифікації й інституціалізації. Політичну структуру суспільства А. Стронін зображує у вигляді „піраміди-конуса”. Ця піраміда поділяється на три політичні страти, у яких поєднуються громадяни у зв’язку з їхньою суспільною функцією або за політичними рангами та статусами [7]. По-перше, це вищий, “політично продуктивний” клас, куди включають аристократію й інтелігенцію, тобто законодавців, суддів й адміністраторів. По-друге, це середній політичний клас капіталістів, у який входять банкіри, мануфактуристи й орендарі. І по-третє, на нижчому щаблі політичного конуса перебуває підвладна, “політично непродуктивна”, більшість працівників (хлібороби, ремісники). А. Стронін, говорячи сучасною мовою, розрізняє теорію політичної структури й теорію політичного процесу. Він зазначає, що „політика стосовно політичної історії – те саме, що статика стосовно динаміки: перша є наука організації, друга – наука життя” [7].

Отже, в політології метод стратифікації знайшов широке застосування, він дає змогу змоделювати політичну піраміду суспільства, виявити й врахувати політичні інтереси окремих соціальних груп, визначити рівень їхньої політичної активності й політичної участі, а також ступінь їхнього впливу на прийняття та здійснення політичних рішень. У політології знання про стратифікацію розглядаються як розходження між політично пануючими групами й масами, сама вертикаль політичної ієрархії вибудовується через призму приналежності до певних політичних сил, а основним критерієм виділення тієї чи іншої політичної страти є рівень володіння політичною владою.

Висновки. Соціальна стратифікація постійно відтворюється, модифікується, виступаючи умовою впорядкування будь-якого суспільства, джерелом його розвитку. Отже, детальний огляд теоретико-методологічних основ соціальної стратифікації дає нам змогу глибше збагнути, яким чином соціальна стратифікація впливає на політичну диференціацію населення і його ставлення до інститутів влади.

Список використаних джерел

1. Вебер М. Основные понятия стратификации / М. Вебер // Социологические исследования. – 1994. – №5. – С. 147–156.
2. Гіденс Е. Соціологія. / Гіденс Е. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
3. Комаров М.С. Социальная стратификация и социальная структура / М.С. Комаров // Социологические исследования. – 1992. – №7. – С. 108 – 115.
4. Куценко О.Д. Суспільство нерівних "Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві". / Куценко О.Д. – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені Каразіна, 2000. – 316с.
5. Смелзер Н. Социология. / Смелзер Н. – М.: Фенікс, 1994. – 687 с
6. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. / Сорокин П. – М.: Наука, 1992. – 373 с.
7. Стронин А.И. Политика как наука. / Стронин А.И. – СПб., 1872, 530 с.